

Mål & Mæle · 2

19. årgang, august 1996

De vertikalt udfordrede

Hvis det er nedsættende at kalde mennesker under middelhøjde for *små* eller *ikke særlig høje*, så kan man i stedet kalde dem *vertikalt udfordrede*. En indsats for ikke-nedsættende betegnelser om undertrykte minoriteter kaldes 'politisk korrekthed' i USA. Læs Ole Tøgebys beretning fra Kansas side 5

P. befalede soldaterne at kaste sig/ham over muren

Hvordan skriver man, at 'P. befalede soldaterne at kaste P. over muren' – med et stedord i stedet for det andet P? Carl Bille giver et bud i sin anonymt udgivne bog om stil og sprogrigtighed, *Dansk Sprog*, fra 1888. Læs om dette og andre spørgsmål om sprogrigtighed set fra for 100 år siden. Side 11

Ordblindhed kan forudsiges

Igen er Mål & Mæle først med ny viden om sprog og læsning. Her er de første resultater fra en dansk undersøgelse af tidlige tegn på ordblindhed. Læs side 16

Næsten helt alene

Er der noget galt med udtrykket *en af de eneste*? Det mener professor Lars Brink og begrundet det med, at *de eneste* er så stærkt et udtryk, at det ikke samtidig kan trækkes i den anden retning med *en af*. Side 26

Sprogligheder 2

Politisk korrekthed
i USA 5

Dansk Grammatik ... 11

Kan man forudsige
ordblindhed? 16

En af de eneste 26

Sprogviden 32

Den Conclusion vil ialfald vistnok være tilstrækkelig begrundet, at der er et ikke ringe Arbejde at gjøre for at føre vort Sprog tilbage til en tidligere anerkendt Lovbundethed og for yderligere at rense det for Synder imod Grammatiken, som tillige ere Synder imod Logiken og det Tankerigtige.

Carl Bille,
(1828–98)

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,

Pernille Frost

C/o Københavns Universitet

Njalsgade 80, 2300 København S

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Tryk

Hvor lægger vi snart tryk på fremmedord? Fx *áutonom*, *intern*, *náational*, *éks-tern*, *téknokratisk* osv. Alle [disse] ord samt adskillige andre bliver udtalt med tryk på første stavelse i tv-radio. Er der lovhjemmel, retskrivningsordbog for dette? Udtalen støder mig!

Med venlig hilsen,
Jørgen Holst
Hvidovre

P.S. Mål & Mæle er et lækkért blad. Jeg bétaler det med glædé!

! I dansk og de andre germanske sprog er det hovedreglen at trykket ligger på ordets første stavelse. Det er den ene grund til at mange fremmedord får deres tryk dér, skønt de ikke har det i oprindelsesproget:

individuel, *kóntekst*, *ínkassere*, *únfair*, *désillusioneret* osv.

Den anden grund er at mange ord optræder i et modsætningspar; derfor fremhæver man første stavelse ved at flytte trykket. I nogle tilfælde er dette blevet helt igennem anerkendt sprogbrug:

súbjektiv/óbjektiv, *dírekte/índirekte*.

I andre tilfælde er der stadig flere muligheder for placeringen af trykket: *ekstern/intern*, *monolog/dialog*, *aktion/reaktion*, *national/international*, *centimeter/millimeter*.

Vi anerkender altså alle en del tryk som er forkerte, dvs. ikke stemmer med trykket i det långivende sprog: *proféssionel*, *discóunt*, *sherif*, *ántedatere*, *rátionel*, *dékorativ*.

De eneste officielt autoriserede sprogregler er dem der fremgår af Retsskrivningsordbogen – og den giver sig jo ikke af med tryk og udtale. Alt andet må vi se at blive enige om uden officielle regler, og det bliver vi også, nogenlunde da.

EH

? Igen på herrens mark

Især politikere synes at bruge udtrykket "på Herrens Mark". Hvor stammer udtrykket fra og hvad betyder det egentlig? Det er ikke omtalt i ODS eller forskellige andre opslagsværker jeg har kunnet finde frem til – heller ikke i bibelske leksika. I Vogel-Jørgensens »Bevingede Ord« står, at oprindelsen er ukendt, men intet om hvad det betyder.

For mig betyder det »at være på Herrens Mark« noget i retning af, at man i en bestemt situation ikke ved hvad man skal gøre. At man – for nu at bruge et folkeligt udtryk – er på skide-reen. Kan I hjælpe mig med en mere grundig analyse af udtrykket?

Stig Bryde Andersen
Brovst

! Der findes masser af forklaringer på hvad udtrykket på *Herrens mark* kommer af (jf. Sprogligheder i Mål & Mæle 17. årg., nr. 2), men ikke én der virker overbevisende. Derimod kan man godt sige hvad udtrykket betyder, nemlig 'på bar bund' eller 'ude af stand til at løse et problem'. Man kan også møde udtrykket i betydningen 'være på et område hvor ingen regler gælder (endnu)'.
EH

? Skårlægge og for så vidt

Tak for sidste som sædvanlig fornøjelige nummer af jeres fine tidsskrift!

Først til Erik Hansen om *skårlægning*: Det er sandelig et almindeligt fænomen på landet i dag; det findes nemlig både som verbum, som nævnt i tidsskriftet, og som substantiv: *en skårlægger*. I vore dage udføres øvelsen nemlig ikke med le mere. »En skårlægger« kunne vel så indlysende bruges om ham, der går i byen og nedlægger skår!

Ovennævnte betragtninger minder mig om en populær grønthøster, vistnok fra Taarup Maskinfabrik, der i min barndom blev kaldt en Philipshave efter daværende finansminister Kjeld Philip, fordi den barberede (græsmarken) tæt. Så kom der en ny finansminister, og så blev maskinen kaldt en Kampmann, »fordi den tager alt«, som bønderne sagde. (Muligvis var rækkefølgen omvendt – jeg er håbløs til poli-

tik). Jeg skriver egentlig til jer, fordi længere tids nærkontakt med et advokatkontor har gjort mig helt allergisk over for vendingen »forsåvidt«, ofte set i tre ord »for så vidt«. Så vidt jeg kan se, benyttes denne ofte i stedet for »hvad«: »Forsåvidt angår bemærkningerne hertil...«, men også ofte i stedet for »hvis«: »Forsåvidt de kan anerkende denne udlægning, bedes De...«.

Hvad er dog det for en rædsom konstruktion? Kan I hjælpe?

Anne Marie Kølgaard
København

! Det væmmelige udtryk *for så vidt* synes at have to funktioner i moderne forretnings- og administrationsprosa.

(1) Det bruges som et signal for at man går over til et nyt emne eller et nyt punkt i fremstillingen: »Varen leveres på købers adresse. For så vidt angår betalingen, skal den finde sted i danske kroner«. Man ville nok aldrig skrive: »Varen betales senest en måned efter leveringen. For så vidt angår betalingen, skal den finde sted i danske kroner« – for her er der ikke tale om et nyt punkt i fremstillingen.

(2) *For så vidt* bruges i betydningen 'under forudsætning af' eller 'hvis'. Men det der kommer efter *for så vidt* skal vistnok være noget som mennesker har indflydelse på: »Arbejdet påbegyndes 1. marts, for så vidt finansieringen er bragt i orden«. Umuligt eller i hvert fald dårligere: »Arbejdet påbegyndes 1. marts, for så vidt frosten er gået af jorden«.
EH

? Det du(e)r

Blot et simpelt Spørgsmaal: Findes der nogle Retsningslinier for, hvornaar Verber, der ender paa en enkelt Vokal i Navnemaade, skal have et *e* med i Nutid:

at ro jeg ror
at ri jeg rir
at du jeg duer

Nudansk Ordbog giver ikke Eksempler
paa Nutidsformen hos alle disse Ord.

*Else Jensen
Nors Kirkeby*

! Ja, det er der regler for, og de står i
Retskrivningsordbogen side 558-60.

Det er kun verber som ender på *-i*,
-u og *-y* der kan have have et *e* i nu-
tids- og navneformen:

jeg ri(e)r
det du(e)r ikke
forny(e)r I lånet?
gidslerne må befri(e)s
lånet forny(e)s senest den første

EH

? Bogstavnavne med og uden stød

I sidste nummer af Mål & Mæle slutter
facitlisten til bagsidens 10 spørgsmål
med en rettelse af to fejl i det fore-
gående nummers facitliste – og et »Vi
beklager!«

I blir vist nødt til at »beklage« én
gang til. For der er igen to fejl i facitli-
sten. Den ene er nu bare en uskadelig
tyrkfejl. Den anden er værre. Det dre-
jer sig om svaret på spørgsmål nr. 1:
Hvilke af de bogstavnavne der ikke har
stød, kunne godt ha det? Her nævnes
bogstaverne *j*, *l*, *m* og *n* – og også *r*,
som hvis det havde stød, »ville rime på
vejr«.

Men bogstavnavnet *r* rimer jo kun
på *vejr* hvis det udtales som trænavnet
ær – og som imperativ (bydemåde) af
ære (Ær din fader og din moder! – som
Moses kunne ha sagt hvis han hade talt
dansk). Derfor ville *Frederiksberg*
være et bedre rimord, for her er det *r*'et
der har stød, og ikke – som i *vejr* – vo-
kalen *æ*.

Og hvis vi lader bogstavnavnet *r*
rime på *vejr*, så har vi yderligere fire
bogstavnavne der godt kunne ha stød: *f*
ville rime på *chef*, *s* på *hæs*, *x* på *ægs*
(fx *hviden udgør ca. 64 % af et ægs*
indhold), og *z* ville rime på *klædt* (*hun*
var klædt i rød silke).

*Jørgen O. Jørgensen
Lyngby*

! Det er nok rigtigt at *Frederiksberg*
ville have været et bedre rimord, da
-berg formentlig næsten af alle udtales
med kort vokal. Men udtalen af *vejr*
med kort vokal er absolut almindeli-
gere end med lang vokal, se bare efter i
Den store Danske Udtaleordbog side
1500 og 1576-77.

EH

Politisk korrekthed i USA

Da min kone og jeg var på et museum i Kansas City, sagde guiden som viste os og en større gruppe mennesker noget der lå på gulvet: »De vertikalt udfordrede (vertically challenged) bør stå forrest, så de bedre kan se«. Og der var ingen der lo eller smilede medviderisk. Min kone, som ikke er særlig høj, kom så frem i forreste række; det var det der var meningen.

Dette fænomen kaldes politisk korrekthed; det er politisk ukorrekt at bruge sprog og betegnelser om andre mennesker som de omtalte kan føle sig stødt eller fornærmede over. Det er en del af det multikulturelle samfund at vi alle kan være her, uden at blive forulempet af andres omtale. Og de korte mennesker føler det åbenbart som en fornærmelse af blive kaldt små, og derfor har man fundet på udtrykket *vertikalt udfordret*, som skal virke mindre stødende.

Politisk korrekthed drejer sig næsten kun om omtalen af grupper af personer; det er altså et meget snævrere begreb end begrebet 'eufemisme', som er en omskrivning til et mindre stærkt udtryk af noget man ikke vil nævne med dets rette navn, fx når man siger *Han gik bort* eller *sov hen* i stedet for *Han døde*.

Politisk korrekthed er først og fremmest et amerikansk fænomen, og det bruges så meget at det må have en forkortelse: PC — og det betyder ikke en personal computer. Det skyldes nok at den amerikanske befolkning er sammensat af så mange forskellige folkeslag; de har brug for at tale om befolkningsgrupper i et omfang som vi slet

ikke har i vores forholdsvis homogene befolkning i Danmark.

Og når det først har været diskuteret i offentligheden hvad man skal kalde indianerne, de sorte, folk af latinamerikansk afstamning, så er det naturligt også at overveje hvordan man taler om de små, de homoseksuelle, de religiøse af forskellig tro, dværgene og kvinderne. Så 'politisk korrekthed' kan defineres som regler for hvorledes man skal omtale grupper af personer på korrekt, dvs. ikke stødende eller fornærmende måde.

Politisk parodi

Politisk korrekthed er i Danmark nok bedst kendt fra James Garners Politically Correct Bedtime Stories, hvor velkendte eventyr er skrevet om som forfatteren kunne tænke sig at de politisk korrekte ville gøre det hvis de ville rense dem for racisme, sexismen og stærke udtryk. Der er ingen der i fuldt alvor har prøvet at skrive eventyrene om på denne måde, og hensigten for forfatteren er ikke at gøre eventyrene politisk korrekte, men at gøre grin med dem der kritiserer det politisk ukorrekte.

Når man læser om politisk korrekthed i aviserne og den offentlige debat, er det altid med groteske og underholdende eksempler som *gravitationally challenged* (vægtmæssigt udfordret) for *fed*, *womenu* i stedet for det sexistiske *men-u*, *waitperson* eller *waitron* i stedet for *waiter* eller *waitress*, *differently hirsute* (anderledes behåret) for *skaldet*, *custody suite* (forvaringssuite) for

fængselcelle, *chemically inconvenient* (kemisk forstyrret) for *spiritus-* eller *narkotikapåvirket*, *alternative denotation* (alternativt tandsæt) for *gebis*, *involuntarily domiciled* (ufrivilligt bosat) for *hjemløs*, *vocally challenged* (vokalt udfordret) for *stum*, *terminological inexactitude* (terminologisk unøjagtighed) for *løgn*, *sex worker* (sexarbejder) for *prostitueret*.

Der er bare det ærgerlige ved alle disse eksempler, at de aldrig har været foreslået i fuldt alvor af nogen som helst. De stammer alle fra en satirisk og absolut humoristisk ment bog, Henry Beard and Christopher Cerf: *Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. Disse eksempler er overhovedet ikke alvorligt ment, og jeg vil ikke diskutere dem yderligere her.

Alene titlen røber at det ikke er alvor. Folk der af oprigtig overbevisning og respekt for minoriteterne prøver at bekæmpe det politisk ukorrekte, finder givetvis udtrykket *politisk korrekt* politisk ukorrekt. De fleste eksempler på politisk korrekthed som man hører om i Danmark, er således faktisk ikke eksempler på politisk korrekthed, men parodier på politisk korrekthed, parodier der har det formål at gøre det politisk ukorrekte acceptabelt.

Fornærmende sprog

I de alvorligt mente vejledninger om den slags hedder fænomenet noget andet end politisk korrekthed; det hedder at man skal have flerkulturel opmærksomhed og undgå fordomsfuld, stødende og fornærmende sprogbrug. Her er et par eksempler: Rosalie Maggio: *Dictionary of Bias-Free Usage*, og The Office of Minority Affairs, University of Kansas: *Harmony – a handbook for multicultural awareness*. I de amerikanske ordbøger, fx *The American Heritage Dictionary of the English*

Language, hvor fx ordet *spic* defineres således: »*spic* also *spick* (spik) noun, offensive slang. Used as a disparaging term for a Hispanic person« bruges kategorien *offensive* (stødende, fornærmende) til at karakterisere et ords stilvaleur. Det findes vist ikke i danske ordbøger, her kan ord være vulgære eller overførte, men ikke stødende.

Og det disse og andre bøger beskriver, er problemet om hvad det velmenende flertal skal kalde medlemmerne af forskellige mindretal, så det ikke virker stødende og undertrykkende på dem. Her kommer nu en række rigtige og alvorligt mente eksempler: Man bør sige *African American* eller *Black* og ikke *Afro American* eller *negro*, og slet ikke *nigger*. Man bør sige *Native American* eller *American Indian*, og hverken *Indian* eller *Red Indian*. Man bør sige *Hispanic* eller *Hispanic American* og ikke *Latino* og *Latina* eller *Chicano* og *Chicana* og slet ikke *Spick*. Man bør sige *inuit* og ikke *eskimo*.

Man kan godt bruge ordene *gay* og *lesbian*, og også *homosexuals* som modsætning til *heterosexuals*, men ikke *fag* for en bøsse. Dog bruges adjektivet *gay* ofte om både mandlige og kvindelige homoseksuelle, mens substantivet brugt om en enkelt mand kan være stødende og fornærmende. Man bør sige *Moslem* eller *Moslim* og ikke *Muhammedan*. Man bør sige *mentally retarded* og ikke *cretin*, *moron*, *stupid* eller *idiotic*.

Man bør sige *chair* og ikke *chairman*, for det sidste udelukker at det kunne være en kvinde. Man bør ikke bruge *mankind* når der findes gode ord som *people*, *humanity*, *human beings*, *society* og *civilization*, som alle inkluderer kvinder. Matthew 4:4 kan sagtens forandres fra *Not on bread alone is a man to live* til *One does not live by bread alone*. Man bør ikke kalde andre

mennesker for *chicks*, *broads* eller *girls*, i det mindste ikke i en professionel sammenhæng, for det er ikke respektfuldt. Man bør bruge *Ms* i stedet for *Miss* eller *Mrs* for så fokuserer man ikke på kvinders ægteskabelige stilling, lige som man ikke markerer det for mænd.

Fornærmelsens logik

Der er den underlige logik i dette at hvis de om- og tiltalte føler sig fornærmede ved et bestemt ord, så tæller det som en fornærmelse at bruge det. For en dansker som mig, der aldrig før har hørt (eller i det mindste aldrig forstået) ord som *Spick* og *fag* er det lidt svært at forstå hvorfor de er mere fornærmende end *Hispanic* og *gay*, men det er en kendsgerning at de er det – hvis man ved det. Hvis man spørger folk hvorfor det er sådan, ved de det sjældent, men de er ikke i tvivl om hvad der er fornærmende, og hvad der ikke er det.

Det er faktisk også meget svært at finde ud af hvor ofte amerikanere faktisk bruger den slags ord, som de altså ikke bør bruge. For mange tv-kanaler har indført den form for censur, at hvis der i et interview med et ægte almindeligt menneske skulle komme et bandeord eller et politisk ukorrekt ord, erstattes lyden med en biplyd, således at man ikke kan høre ordet. Vi kan høre at det ikke er ualmindeligt, specielt i interviewer med sportsfolk, at der slipper et grimt ord med, men vi får aldrig at høre hvad det er for et.

Fornærmelsens glemte oprindelse

Man må antage at der er en større begivenhed, eller en historisk situation hvorfra de stødende ord har fået deres fornærmende virkning. Fx har ordet *nigger* vel fået sin fornærmende medbetydning fordi det blev brugt i slavetiden og af folk fra Ku Klux Klan i forbin-

delse med andre og meget værre former for nedværdigende og ydmygende behandling af sorte.

Eller man kan forestille sig at det ene ords etymologi er mere flatterende end det andet. Fx kommer *eskimo* fra et fransk ord der efterligner et inuit-ord der betyder 'den er æder rå kød', mens ordet *inuit* er inuit-sprogets ord for 'menneskene'. Men hvis vi prøver at finde årsagen til at andre betegnelser virker fornærmende, får vi ikke noget klart svar.

Hvorfor kan fx ordet *fag* ikke bruges, mens ordet *gay* er det rigtigste ord at bruge om en bøsse? Man kender ganske simpelt ikke oprindelsen til ordet *gay*, men det betyder i alle tilfælde også 'munter'. Ordet *fag* kommer ifølge ord-bøgerne af ordet *fag(g)ot*, som også er nedsættende om en homoseksuel mand. *Fagot* betyder egentlig 'bundet', 'knippe', 'klump', 'gammel kone' (og det er fra det tilsvarende italienske ord, vi har ordet *fagot*, som er et træblæseinstrument bestående af to sammenlagte rør, der minder om sammenbundne grene). Det fornærmende er så måske at man kalder en mand for en gammel kone, fordi han er homoseksuel.

Der findes dog også et andet ord *fag*, som betyder 'en elev på en engelsk public school som udfører tjenester for elever i de højere klasser'. Det er måske snarere på grund af denne association til den ydmygende behandling med homoseksuelle undertoner som mindre drenge måtte igennem på de engelske drenge-skoler, at ordet *fag* er så fornærmende?

Hvorfor vil de selv kaldes *Moslems* og ikke *Muhammedans*? Etymologisk kommer *Moslem* og *Moslim* af et arabisk ord der betyder 'den der underkaster sig', nemlig Gud, et ord som også ordet *Islam* kommer af, og det betyder så 'underkastelse'. Ordet *Muhammedan* er afledt af *Muhammed*, som er den pro-

fet hvis lære medlemmer af denne trosretning følger. Man får ikke antydningen af et svar på hvorfor det sidste opfattes som fornærmende, mens det første er det eneste rigtige.

Man må antage at der ligger en historie bag når fx en betegnelse som Afro American ikke længere kan bruges, men der er ingen som jeg har spurgt, der kendte den.

Det ser således ud til at de om- og tiltalte grupper føler sig voldsomt fornærmede af bestemte ord, men ikke husker hvorfor ordene er fornærmende. Det er dog ikke nogen hindring for at de har et retfærdigt ønske om at bestemme over deres eget navn.

Folkenes selvbestemmelsesret

For mange folkeslag gælder det ellers at de ikke selv har valgt deres navn; det er deres naboer der har givet dem eller deres land navne. *Norge* betyder fx 'nordvejen'; og det var landet jo ikke for beboerne selv, men nok for dem der kom sydfra. *Deutsch* og *tysk* som stammer fra det samme fælles ord, betyder 'dem der taler det tydelige, forståelige sprog', og det kan godt være deres eget navn om sig selv, mens *german* sandsynligvis betyder 'naboerne', og *allemand* er oprindeligt navnet på en tysk folkestamme. Navnet *England* kommer fra *Angel* i Slesvig, der betyder 'landet med vinklen' (ankel). *Amerika* er opkaldt efter den italienske søfarende Amerigo Vespucci. Man ved ikke hvad *daner* og *sveer* (svenskere) betyder.

Forøvrigt betyder ordet *Danish* i USA ganske simpelt 'wienerbrød', forkortet fra *Danish pastry*; så når vi på folks spørgsmål fx i et supermarked svarer 'at vi er *Danish*, må de altid tænke sig om, og spørger så interesseret om det også er et land og et sprog. Og vi svarer at det i virkeligheden er en by i Østrig.

Politisk korrekthed drejer sig dog egentlig slet ikke om nationalitetsbetegnelser, som jo er betegnelsen for den levende majoritet i et land. Ikke-nedsættende sprog handler om hvorledes majoriteten af amerikanere taler om medlemmer af en eller anden minoritetsgruppes særtryk. Det drejer sig altså ikke om *Asians*, som er indbyggere fra et land i Asien, men om amerikanere med asiatiske forældre, som derfor hedder *Asian Americans*.

Og man forstår jo godt at dem vi kalder *indianere*, ikke vil hedde det samme som dem vi kalder *indere*, nemlig *indians*; de vil bestemme deres navn selv. Der er imidlertid to fælder indbygget i imødekommelsen af dette ønske om at folkene skal bestemme deres egne navne selv. For det første har alle indianerne ikke et eget fælles ord for sig selv, som *inuit*. De kan derfor ikke kalde sig det som de selv kalder sig selv, for de hører til en gruppe med mange stammer og mange sprog.

For det andet gælder det for de fleste af de betegnelser der er foreslået som betegnelse for etnisk oprindelse, fx *Native Americans*, *African Americans*, *Asian Americans*, *Hispanic Americans*, at de udstiller de etniske grupper som afvigende fra det normale. Ved siden af alle disse grupper har man jo de hvide amerikanere med europæisk oprindelse, og navnet på dem er i normalt sprog og i medierne: *Americans*. I selve dette terminologisystem (som ikke er det officielle, men det brugte) ligger skellet mellem de egentlige og normale amerikanere, og så alle afvigerne.

Det gælder også betegnelsen *Native Americans*. For alle mennesker ved at enhver andengenerationsamerikaner er *native* dvs. indfødt. Betegnelsen *Native American* lyser langt væk af ydmygende behandling i fortiden: 'de primitive indfødte'. Jeg tror at indianerne står

sig ved at holde fast på *American Indians*, som jo så understreger at der findes andre indianere end dem i USA. Det er jo også helt klart noget andet end *Indian Americans*, som er amerikanere af indisk afstamning.

Et undertrykt folk har altid ret

I virkeligheden er hele problemet ikke et sprogligt problem. Det opleves gennem sproget, men det er alene et socialt problem og et politisk problem, nemlig om hvem der bestemmer over andre, bl.a. over sproget. Som sagt handler næsten al politisk korrekthed om hvordan man om- og tiltaler medlemmer af minoritetsgrupper. Det er også en betingelse at det skal være en undertrykt minoritetsgruppe.

Jeg har fx ikke set en eneste der har ytret sig i debatten og hævdet at man bør respektere retten for *Jesu Kristi kirke af sidste dages Hellige* til at vælge et ikke-fornærmende navn, og at man bør kalde dem dette, i stedet for at kalde dem *mormoner*. Grunden hertil er nok at de ikke er undertrykte, selv om de er en minoritet (på 4 millioner).

På den anden side skal minoriteten også have en størrelse der berettiger den til medlidenhed fra majoritetens mere ansvarlige medlemmer. Hvilket ord vi bruger om transvestitter, er ikke noget der kan engagere de mange til debat.

Det skal også være en gruppe der er stærk nok til at ville bestemme selv. De skal have det undertrykte folks evige ret til frihed, og de skal søge den ved at skifte navn. Man kan her lægge mærke til at de skiftende betegnelser for *mentally handicapped*, *developmentally retarded*, ikke betragtes som politisk korrekthed. Det er ikke gruppen selv der vil ændre navnet for at hævde sig selv, men velmenende behandlere og pårørende, og det provokerer ikke nogen.

Sproglig manipulation

Hvis de der hævder at de altid har ret, fordi de er et undertrykt folk, selv er den mest magtfulde gruppe på kamppladsen, opfatter man ikke fænomenet som noget det velmenende flertal bør tage hensyn til eller som politisk korrekthed, men som manipulation og magtbrynde.

Det er således temmelig rystende at politikerne i Serbien har fået hele verden til at hoppe på at kalde en gruppe af indbyggerne i den af alle lande anerkendte stat Bosnien for de *bosniske serbere* (the Bosnian Serbs) i stedet for det de selvfølgelig skulle hedde, nemlig de *serbiske bosniere*. Derved ligger der i det som siges i alle tv-aviserne i hele verden, at der er ét folk, serberne, som er blevet spredt ud på flere stater, og som nu ønsker at blive forenet igen. Og et undertrykt folk har jo altid ret.

Det som verdenssamfundet må tro på, er at der ved Jugoslaviens opløsning blev skabt en stat som hedder *Bosnien*, hvis indbyggere alle er *bosniere*. De har så, som amerikanerne, flere forskellige etniske oprindelser, som kan betegnes serbiske bosniere, kroatiske bosniere, og muslimske bosniere (selv om muslimsk jo ikke er en etnisk, men en religiøs betegnelse). Ved ikke at gennemskue denne politiske korrekthed fra serbernes side, støtter alle verdens medier dem faktisk, og svigter den bosniske stat.

Hensynsløse magtmidler

I universitetsverdenen har den politiske korrekthed udviklet sig til et effektivt og meget ødelæggende magtmiddel i skruppelløse menneskers hænder. Her på Kansas Universitet har jeg talt med en professor i antropologi, som havde opgivet at inddrage teorier om evolution i sin undervisning. Grunden er den at det efter pression fra en gruppe på universitetet, i alsidighedens og mang-

foldighedens hellige navn er blevet forordnet at evolutionsteorien ikke må stå alene i universitetsundervisningen. Der findes jo andre opfattelser end evolutionsteorien af hvorledes mennesket er opstået, nemlig teorier om 'skabelse' (creation).

Det regnes af tilhængerne af 'skabelse' som en videnskab at beskrive at himlen og jorden og menneskene som beskrevet i Biblen blev skabt af guden for 10.000 år siden. Det problem at der faktisk her i Kansas er fundet skeletter af dinosaurer, der er meget ældre, klarer tilhængerne af teorien om skabelse ved at påstå at guden, som en uærlig antikvitethandler, for 10.000 år siden skabte en ny verden med nedgravede skeletter der ser 100 millioner år gamle ud, blot for at opretholde illusionen om at verden var meget gammel. Tilhængere af skabelsesteorien har hævdet at de har det undertrykte folks ret til at læren om 'skabelse' skal sidestilles med evolutionslæren. Professoren jeg talte med, havde efter flere klager over undervisningen opgivet at undervise i evolution. Så det er ikke længere en del af antropologien.

I det amerikanske undervisningssystem findes der ikke censorer ved eksamen. Det betyder at fedteri og nepotisme er en nærliggende mulighed alle steder. Men det betyder også at det modsatte: anklager om politisk ukorrekthed er et meget udbredt fænomen. Studenter, der ikke består eksamen, eller som får for lave karakterer, kan altid indsende en klage bag om eksaminatorens (lærerens) ryg til universitets ledelse, og anklage ham eller hende for politisk ukorrekthed; de skal blot tilhøre en undertrykt gruppe, de kan være sorte, indianere, pakistanere, kvinder eller vertikalt udfordrede.

Og dette er ikke en parodi, den ene lærer efter den anden som jeg har talt

med, har haft sådanne anklager, og studenterne får ikke helt sjældent ret.

Et eksempel: En professor i litteratur lod under et kursus i verdenslitteratur sine studenter læse noget litteratur af caribiske forfattere. I denne litteratur beskrives nedværdigende behandling af caribiske kvinder. Efter eksamen anklagede nogle kvindelige studenter den mandlige lærer for *sexual harassment* (seksuel chikane) – og universitetets ledelse gav dem ret. Eksamen måtte gå om. Alle universitets lærere har den slags historier – ikke bare som de har hørt om, men som de selv har oplevet.

Under disse vilkår forstår man godt at det er nødvendigt at lave grin med politisk korrekthed. Vi må virkelig håbe at det ikke er noget I får i samme omfang i Danmark.

*Togeby, f. 1947
professor i dansk sprog
Århus Universitet
p.t. University of Kansas*

Dansk Grammatik

i Skrift og Tale

»En fuldstændig liste over de Sprogfejl, som begaaes saavel i den mundtlige Tale som i Skriftsproget, vil det neppe lykkes Nogen at levere, blandt Andet af den Grund, at om man ogsaa kunde opdage alle Andres Feil, vilde man dog vanskeligere komme til Kundskab om dem, som man selv begaar.«

I. L. Heiberg

Et correct, tankerigt Sprog er af stor Betydning for et Folks hele aandelige Udvikling. Naar der gennem en rig og mangesidig Litteratur, ved talrige Forfatteres samvirkende Bestræbelser er nået frem til et høit Standpunkt i denne Retning, skylder Folket sig selv ikke at lade dette Resultat forspildes, ikke ved Magelighed og LigeGYldighed at fremkalde en Tilbagegang. Correcthed er ikke det Samme som Pedanteri. Det levende Sprog, som lyder fra Læben og flyder fra Pennen, skal ikke tvinges ind i et kunstigt Snørliv, som hæmmer dets Aande og lammer dets frie Bevægelser; det må kunne røre sig frit, tilegne sig nye Former og gjenoptage det Gamle, halvt Forglemte, naar dette er sundt og godt. Heller ikke bør der stilles ganske de samme Fordringer til Tale og til Skrift, der kan og skal indrømmes det mundtlige Ord en noget større Frihed, tildeels ogsaa af den Grund, at det er Banebryder for det Skrevne. Men for dem begge gjælder det, at de til enhver Tid bør respectere Sprogets Aand og Tænkningens Love, med andre Ord at de maae underordne sig Sprogets Grammatik.

Men findes der da nogen dansk

Grammatik? Er Talen derom Andet end et Paafund af de Lærde, som fra Latin og Græsk vilkaarlig have overført et Sæt af Regler til vort, fra hine døde Sprog saa grundforskellige Maal? Er det Hele ikke Noget, som man kunstig har »analyseret sig til«, uden at det har virkelig Rod i Sproget? – Der er som bekjendt en philologisk Skole, udrustet med dygtige og talentfulde Talsmænd, som forkynder denne Lære, og det er formeentlig den yderste venstre Fløi af denne Skole, som i den nyeste Tid har aabnet et Felttog for den »phonetiske« Behandling af Sprogene, et Philologi-ens Anarchi, som vilde omstyrte alle grammatiske Love for at voldgive os til de reent ydre Phænomeners brutale Herredømme. Men denne Retning udgjør dog vistnok endnu en forsvindende Minoritet. Det langt overveiende Fleertal erkjender, at der ud af Sproget selv lader sig deducere et Indbegreb af Regler, nogle nøie knyttede til dets Natur, andre udviklede gennem dets Benyttelse, der vel ikke have Naturlovenes Ufravigelighed og Uforanderlighed, og som vel paa mange Punkter kunne blive noget svævende og usikre, men hvis Herredømme maa anerkjendes, hvis Sproget ikke skal synke ned til et *Patois*. Grammatik er ikke nogen udefra dicteret Vilkaarlighed; den er Sprogets egen, gennem dets eget Arbejde vundne Conseqvents og Tankerigtighed, den er Sprogets Logik. Den er en Disciplin og kræver Disciplin, men til Gjengjæld giver den Hold, Sikkerhed, Klarhed, skjærper Tanken hos den, som følger dens sproglige Udtryk, og letter

Arbejdet for den, som atter gjennem Udtrykket skal finde Tanken. Sproget er ikke til for Grammatikens Skyld, men Grammatiken for Sprogets. Det Samme gjælder jo imidlertid om de borgerlige Love, der ere til for Samfundets og Individernes Skyld, men lige fuldt skulle respecteres og overholdes. De Fleste erkjende dette Forhold og ere theoretisk villige nok til at underordne sig det. Naar de synde, er det ikke med Forsæt, men enten af Uvidenhed eller af Skjødesløshed. Det er til dem, og ikke til Sprogets Anarchister, at disse Bemærkninger henvendes.

Her følger et afsnit om verbernes flertalsformer. Bille argumenterer for at man beholder dem i skriftsproget, men accepterer at de er ved at forsvinde fra talt sprog.

Der er en anden Bøining i vort Sprog, som var slaaet aldeles fast i Skrift, og som Talen endnu i visse Forbindelser anerkjendes, men som vore moderne Sprog- og Retskrivningsreformatorer ligeledes søge at fortrænge. Det er det »e«, som føies til Adjectiverne efter Genitiv, et possessivt eller demonstrativt Pronomen eller den bestemte Artikel, altsaa naar de »staae bestemt«, som de gamle Grammatiker udtrykte sig. Det hedder paa Dansk »Peters store Broder«, »min brune Frakke«, »hiin gamle Mand«, »den grove Karl«, og dette »e«, som er en virkelig grammatisk Bøining, vil man ikke kunne faae Bugt med. Men ligesaa sikkert hedder det »min nye Hat«, »Jægerens frie Liv«, og det er kun den radicale Forfølgelse af det saakaldte »stumme e«, som har forført til at offere et »e«, der aldeles ikke er stumt. Det maa indrømmes, at man ikke hører det i alle Adjectiver, der endes paa en Vocal (»den troe Hund«, »det blaae Tørklæde«), men derfor har det lige

godt sin grammatiske Berettigelse og bør skrives. Det Samme gjælder om Adjectivers Fleertal. Ingen betvivler, at det hedder »store Mænd«, men man lukker sit Øre for, at det ogsaa hedder »nye Skikke«, og man søger ligeledes her at fortrænge dette forhadte Bogstav. Det er en dobbelt grammatisk Synd at skrive »Keiserens ny Klæder«; baade fordi Adjectivet skal være Fleertal, og fordi det staaer efter en Genitiv, maa det hedde »Keiserens nye Klæder«.

At Prædicatsordet, naar det er et Adjectiv, ogsaa i Kjøen og Tal skal rette sig efter Subjectet, er en Regel, som Alle theoretisk anerkjende, men som i Praxis idelig overtrædes. Der er navnlig en vis Tilbøielighed til at sløife vort Intetkjøns bestemte Mærke, det tilføiede -t, ikke blot hvor dette af Hensyn til Vellyden nogenlunde kan forsvares (»det skal være saa rask«, »Hunden er et bidsk Dyr«), men ogsaa i mange andre Tilfælde, og især gaaer det ud over Adjectiver, som endes paa -ig. Er Prædicatsordet kommet lidt langt fra Subjectet, glemmer man altfor let dettes Kjøen, og man møder idelig Sætninger som denne: »Folkethinget er igaar blevet færdig med Finansloven.«

Her diskuterer Bille om man skal vælge ental eller flertal af verberne i der-konstruktioner: der var(e) mange mennesker til stede.

[...] Men det er kun Uvidenhed eller Skjødesløshed, som kan lede til at forvexle dette upersonlige »der« med det relative Pronomen af samme Form, og denne Feil, om hvis Sprogstridighed der dog neppe kan tvistes, griber om sig i en foruroligende Grad. Man mærker det tydelig paa Interpunctionen. Er Constructionen blot en lille Smule tilsløret, seer man selv hos dygtige Forfattere et aldeles ulogisk og ugrammatisk

Komma snige sig ind foran det vildledende Ord: »Han vidste, hvor mange og hvor store Farer for Fædrelandet, der måtte opstaae af dette Skridt.« Har Forfatteren forsømt det, styrter Correcturen sig over ethvert »der« og sætter samvittighedsfuldt et Komma foran det. [...]

Reflexive Pronominer, baade de substantiviske og de adjectiviske, frembyde i vort Sprog ikke faa Vanskeligheder, naar Constructionen skal være tydelig og ikke give Anledning til Misforstaaelser. Nogle af disse Vanskeligheder lade sig maaske slet ikke overvinde, man maa da gaae udenom dem og vælge andre Udtryksmåder, som kunne gjøre Tanken aldeles klar. Men der er mange Tilfælde, hvor Reflexivet nu anvendes forkeert og skaber en Misforstaaelse, som kunde undgaaes. »Ved Beleiringen befalede Pelissier Soldaterne at kaste *sig* over den lave Muur?« – hvem er det her, der skal kastes over Muren? Efter en rigtig Construction er det Soldaterne. Men Meningen er, at de skulde kaste Pelissier over Muren og derved opflamme til at følge efter. Det bør derfor hedde: »P. befalede Soldaterne at kaste *ham* over Muren.« Det reflexive Pronomen viser tilbage paa Subjectet i »kaste«, ikke paa det i »befalede«. Skulde man formulere nogen »Skoleregulering«, maatte den nærmest lyde, at Reflexivet kun skal bruges, naar det viser tilbage paa det nærmeste logiske Subject, men en saadan Regel er vanskelig at anvende og slaaer heller ikke altid til. Meget beror her paa en sproglig Tact, og man maa søge at hjælpe sig. Det er ikke correct at skrive: »Alexander lod Apelles male et Portrait af sig«, og det støder at læse: »A. lod Apelles male et Portrait af *ham*«; men alle Forordringer ere tilfredsstillende, og al Misforstaaelse er undgaaet, naar man vælger Formen: »Alexander lod *sit* Portrait

male af Apelles«. Themaet er for vidtløftigt og for indviklet til at kunne behandles her mere end antydningssviis. Det skal kun tilføies, at vi heldigviis synes at være komne bort fra den en Tid yndede Norvagisme at skrive: »Drenge tog *sine* Bøger« og at være vendte tilbage til det danske: »De tog *deres* Bøger«.

At en activ Sætning omdannes til Passiv derved, at dens Object bliver Subject, er en fælles Regel for alle civiliserede Sprog: Engelsk er vistnok det eneste, i hvilket Praxis har tilladt visse Undtagelser. Men det er ogsaa kun det virkelige Tings-Object, der kan blive Subjectet i den pasive Sætning; man kan ikke dertil bruge Hensynsbetegnelsen, Personobjectet, der vilde staae i Datid, hvis vi paa Dansk havde denne Casus. Ligesaa urigtigt som det vilde være at sige: »Jeg gaves en Bog«, ligesaa forkeert er enhver anden Construction, hvor Activets Personsobject er gjort til Passivets Subject. Juristerne ere maaskee de Værste i dette Stykke; en af Afhandlingerne i det sidste skandinaviske Turistmøde havde til Titel: »Bør Grundbøgerne tillægges offentlig Troværdighed?« Det slette Exempel udgaaer derfor ogsaa fortrinssviis fra oven, fra Cancelli-Stilen: »*N. N.* afskediges i Naade, og tillægges han derhos Charakter af Krigsraad«, »hvorhos Raadet tilkjendegives, at ...«. Dette fører til saadanne Monstra som: »Morder skriver mig desværre, at hun igjen er bleven lagt paa sin Husleie.«

I nært Slægtskab med denne grammatikalske Forvirring er den yderst almindelige Feil at anbringe en Bisætning eller en Begrebsbestemmelse, som om den hørte til Subjectet i en efterfølgende Sætning, medens den i Virkeligheden hører til et andet (virkeligt eller underforstaaet) Led af denne: »Efterat være gaaet over Alperne blev Romerne slaa-

ede af Hannibal«; »heller ikke som verdslig Regent havde Lykken fulgt Paven«; »grundet paa anden Bestemmelse er en Leilighed tilleie«; »paa en Reise til Helsingør har det behaget Forsynet at bortkalde min elskede Mand«; »ved at sætte over Hesten knustes hans Knæskal«. Med en noget skjærpet Sands vil man finde paafaldende mange Overtrædelser af denne Lov, selv hos omhyggelige Forfattere. Beslægtede med dem ere Vendinger som: At tvinge Folk skulle vi ikke gjøre«.

At to Led af en Sammenligning ogsaa maae staae grammatisk eens, bliver ingenlunde altid iagttaget. De Fleste ville vel sige: »Han er ikke bedre end jeg«, men kunne ikke modstaae Formen: »Jeg er lige saa god som ham«. »De« og »dem«, »han« og »ham«, »hun« og »hende« føre overhovedet en noget fortumlet Tilværelse, og som oftest gaaer det ud over Nominativet. Oehlschläger syndede for Rimets Skyld i den modsatte Retning ved de uforglemmelige Linier: »Bedre, skjønnere maaskee – Ak, men det er ikke *de!*« En officiel Bekjendtgjørelse i »Berl. Tid.« gjorde nylig det Samme: »Det meddeles herved *de*, der have Tegnet til Langelinie, at osv.«

Af to hver for sig tankerigtige Udtryk laves der ofte ved Sammenblanding noget Meningsløst. »Man kan ikke nægte, at Napoleon var et Geni« er ligesaa correct som: »Man kan ikke sige Andet, end at N. var et Geni«; men ganske meningsløs er den heraf sammensatte Talemaade: »Man kan *ikke nægte Andet, end at osv.*« Ligesaa med: »Denne Opera er en af Wagners bedste«, hvilket imidlertid combineres til: »denne Opera *hører til en af Wagners bedste*«. Opmærksomme Bladlæsere ville omtrent daglig kunne finde denne Meningsløshed serveret i en eller anden Anmeldelse. [...]

Tydeligheden lider ved at benytte det ganske vist tilladelige »jo-jo« istedetfor »jo – desto«, hvilket især gjælder, hvor der benyttes mere end to Led af Phrasen. »Jo længere han levede, jo mere han forskede, jo dybere blev hans Overbeviisning« er *ikke* absolut utydeligt, fordi Ordstillingen viser, hvad Meningen er, men Tanken bliver ulige hurtigere fattet, naar det andet Led af Sammenstillingen indledes med »desto«. »Jo ældre, jo mørkere, jo kostbarere – – hvor ender her det første Led, og hvor begynder det andet?

Bille behandler her forskellige enkeltfænomener, bl.a. om det bør hedde røge eller ryge tobak. Han anbefaler den moderne form.

En stadig tilbagevendende Sprogfeil er Forvexlingen imellem »mistænkelig« og »mistænsom«, skjøndt vi dog have saa mange Adjectiver paa – som (nøjsom, sparsom, vagtsom osv.), og skjøndt man har en ganske nærliggende Analogi i »tænkelig« og »tænksom«.

Der er i det Ovenstaaende kun leveret nogle Exempler paa grammatiske Synder og Sprogfeil, hentede fra forskjellige Omraader. De kunde forøges i det Mangfoldige og udvikles udførligere, men det maa være tilstrækkeligt at have givet disse Aftydninger, som maaskee endda have lagt for stort Beslag paa Læserens Taalmodighed.

Den Conclusion vil ialfald vistnok være tilstrækkelig begrundet, at der er et ikke ringe Arbejde at gjøre for at føre vort Sprog tilbage til en tidligere anerkjendt Lovbundethed og for yderligere at rense det for Synder imod Grammatiken, som tillige ere Synder imod Logiken og det Tankerigtige. Det er et Fællesarbejde for alle os, der skrive og tale Dansk med Kjærlighed til og Agtelse for Sproget. Men der er *to* sproglige

Magter, som i denne Retning kunne udrette Meest, og som derfor ogsaa have størst Forpligtelse. Det er *Skolerne*, hvor Grammatiken læres, og hvor den grammatiske Sands skulde vækkes, og *Pressen*, hvis Ord naaer videst om, og hvis Exempel i Godt og Ondt hurtigst efterlignes. Til disse to Magter være derfor disse Sprogbemærkninger særlig helligede.

Carl Steen Andersen Bille (1828-98) var avisredaktør og en ilter journalist og politiker. Han har desuden skrevet adskillige rejseskildringer fra udlandet og var i en periode *charges d'affaires* i Washington. Han sluttede sin karriere som amtmand over Holbæk Amt.

Artiklen ovenfor er fra hans anonymt udgivne bog »*Dansk Sprog. Stil og Ret-skrivning*« (1888). Et par ordforklaringer kunne måske være nyttige:

deducere: udlede

patois: vulgærsprog

interpunktion: tegnsætning

Og så skal man tænke på at *kunne*, *skulle* og *ville* uden *d* er *navnemåde* eller *nutid flertal*: *de Fleste ville vel sige*

...

EH

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion: Carsten Elbro,
Erik Hansen, Ole Tøgeby.

Grafik: Hanne Simone

Ekspedition og tryk:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postbox 3072, 6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 148,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til: *Mål & Mæle*, Pernille Frost, Københavns Universitet, Njalsgade 80, 2300 København S.

Kan man forudsige ordblindhed?

Hvad er ordblindhed?

Nogle børn har langt sværere ved at lære at læse og stave end andre. Selv om de er med i undervisningen og gør deres bedste, synes det, som om bogstaverne og deres sammensætning bare preller af på dem. Når de fleste andre børn har fundet ud af, at *s* og *ø* siger »sø«, og at *bord* begynder med en »b«-lyd, så sidder der nogle tilbage, for hvem det lyder som sort tale. For dem kunne *bord* måske lige så godt begynde med en »t«-lyd, og *s* og *ø* siger »s« og »ø« og ikke *sø* eller noget andet sammenhængende.

Nu er der forskelle på, hvor hurtigt børn lærer at beherske skriftens mysterier. Nogle behøver ikke megen instruktion, så går de ivrigt i gang selv; mens andre har brug for megen hjælp. Der er altså ingen grund til panik, blot fordi et barn ikke læser selvstændigt ved juletid i 1. klasse. Men der er også børn, som selv efter års undervisning knapt nok er i stand til at læse ord, de ikke allerede kender. Her stiller sagen sig noget anderledes, for sådanne vanskeligheder kan være indledningen til en livslang kamp med det skrevne sprog. Man taler om *ordblindhed* i tilfælde, hvor der ikke er indlysende årsager til vanskelighederne, som f.eks. stærk syns- eller hørenedsættelse, svære sprogvanskeligheder, åbenlyse tegn på hjerneskade eller omfattende, generelle indlæringsvanskeligheder.

Der er ingen naturgiven grænse mellem lette læsevanskeligheder og de svære læse- og stavevanskeligheder, der kaldes ordblindhed. Men det bør selv-

følgelig ikke udelukke, at man taler om ordblindhed i de svære tilfælde. Der er jo heller ikke er nogen klar grænse mellem en let snue og en ordentlig forkølelse, og alligevel er det særdeles meningsfuldt at have en betegnelse for forkølelse.

Om at forudsige ordblindhed

Et nederlag i den første læseundervisning er en meget alvorlig sag. Når børn kommer i skole, forventer de i første række at lære at læse, skrive og regne. De har tegnet og klippet og klistret i børnehaven og i børnehaveklassen, siden de var tre år. Nu forventer de fleste til gengæld at lære at læse på næsten ingen tid. Og de børn, der er sene til at komme i gang, er udmærket klar over, at de er bagefter de andre. Hvis problemerne fortsætter i længere tid, er det ikke underligt, at det kan få alvorlige følger. Barnet kan let komme til at opfatte sig selv som dumt, unormalt og som én, der ikke rigtig passer sammen med kammeraterne og skolen i det hele taget.

Det ville være en stor gevinst, hvis man i det mindste kunne *forudsige* disse store vanskeligheder med læseindlæringen. Og bedst ville det selvfølgelig være, hvis man også kunne *forebygge* dem, sådan at barnet slet ikke behøvede at lide noget nederlag.

Traditionelt har man i skolen været tilbageholdende med at sætte kraftigt ind med foregribende undervisning eller anden bistand; og det skyldes selvfølgelig, at man hverken har været særlig sikker i forudsigelsen af læse-

vanskeligheder eller haft rigtig gode muligheder for at yde nogen forebyggende indsats. Det er ikke nogen god idé at skille et barn ud og give det særlig undervisning, hvis barnet sagtens ville kunne klare sig uden.

Traditionen har været, at man har ventet for at se tiden an til slutningen af 2. klasse eller endog senere. En hyppig antagelse har været, at barnet ikke var »modent« til undervisningen – uden at man klart har kunnet formulere, hvori modenheten bestod, eller hvordan man bedst kunne hjælpe barnet med at modnes.

Inden for de seneste 10 - 20 år er der heldigvis sket en meget stærk tilvækst af viden om læsning og forudsætninger for læsning. Denne viden spredes langsomt i skolesystemet. Adskillige, især udenlandske undersøgelser har vist, at mange tilfælde af ordblindhed kan forudsiges. Især tre faktorer har vist forudsigelsesværdi: barnets bogstavkendskab, dets opmærksomhed på talte ords lyde, og dets kendskab til skriftkonventioner (hvor teksten står, i hvilken retning man læser, hvad der er begyndelsen på skrevne ord osv.). Udenlandske undersøgelser har vist, at man allerede ved skolestarten kan udpege i hvert fald halvdelen af de senere ordblinde børn ved hjælp af undersøgelser af disse tre faktorer.

Men andre undersøgelser har desuden vist, at der er en lang række andre mulige forløbere for ordblindhed. I hvert fald er der efterhånden fundet mange sproglige områder, hvorpå ordblinde børn og unge adskiller sig fra normalt-læsende. Det drejer sig i særlig grad om færdigheder, der involverer sproglyd. Ordblinde er i gennemsnit lidt dårligere end andre til at genkalde sig ords lyd, f.eks. når de skal benævne billeder; ordblinde er lidt dårligere til at skelne mellem næsten enslydende ord

(f.eks. *bil* og *pil*, *sal* og *sjal*), specielt hvis der er baggrundsstøj; og ordblinde er dårligere til at (huske og) eftersige en række usammenhængende ord, især hvis det er konstruerede ord. Det kan ikke udelukkes, at nogle af disse forskelle kunne have selvstændig forudsigelsesværdi.

En dansk undersøgelse

Ikke alene er indsigten i de særlige danske forhold vedrørende ordblindhed meget begrænset; men også internationalt er der mange ubesvarede spørgsmål om årsagerne til ordblindhed. Forskningen er særlig intens i disse år, når det drejer sig om forholdet mellem de forskellige, kendte sproglige forløbere for ordblindhed. Spørgsmålet er, hvordan de hænger sammen indbyrdes, om der f.eks. kun er én bagvedliggende faktor, som indvirker på alle de andre årsagsfaktorer, eller om der er flere forskellige, delvis uafhængige årsagsfaktorer. Måske er der endda endnu uopdagede faktorer, som yderligere kan bidrage til forståelsen af ordblindhed og til den tidlige forudsigelse af den. Disse spørgsmål optager forskergrupper over praktisk taget hele verden – inklusive lande som Japan og Kina, som ikke har alfabetiske skrifter.

I efteråret 1992 indledte jeg i samarbejde med to universitetsuddannede tale-læse-pædagoger, Ina Borstrøm og Dorthe Klint Petersen, en omfattende undersøgelse af betydningen af forskellige forudsætninger for danske børns første læseindlæring. Undersøgelsen drejer sig især om sproglige forudsætninger; men den rummer også baggrundsoplysninger om forældrenes læsefærdigheder og læsning i hjemmet, ligesom den inddrager aktiviteterne i børnehaveklasserne og i de første skoleår.

Allerede ved planlægningen af un-

dersøgelsen vidste vi, at *børn af ordblinde forældre* har en forøget risiko for at få alvorlige læsevanskeligheder. Tvillingestudier og direkte kromosomundersøgelser har vist, at der både kan være genetisk arv og sociale forhold på spil. Og vores undersøgelse drejer sig ikke om en videre udredning af forholdet mellem arv og miljø. Men den øgede risiko for ordblindhed blandt børn af ordblinde forældre gør det særlig oplagt at følge sådanne børn.

Derfor søgte vi gennem en omfattende annoncering at komme i kontakt med ordblinde forældre til børn i 5 - 6-årsalderen. I første omgang søgte vi forældre, som selv havde haft vanskeligheder med at lære at læse, da de gik i skole. Vanskelighederne skulle have været mindst et år; og de skulle have været så alvorlige, at de var blevet bemærket af en voksen, f.eks. en lærer, forældrene eller en skolepsykolog.

Ordblindhed blandt voksne

Vi krævede ikke af forældrene, at de stadig som voksne skulle have læsevanskeligheder. Men vi bad dem dog om at deltage i en kortvarig undersøgelse af deres nuværende læsefærdigheder og af visse sproglige færdigheder. Dermed håbede vi blot at kunne sandsynliggøre, at de voksne faktisk havde haft læsevanskeligheder i skolen. Men vi blev noget overraskede, da vi så nærmere på, hvordan de voksne faktisk læste nu ca. 30 år efter, at de var begyndt i skole. I flertallet af hjemmene var det kun den ene af forældrene, der havde haft læsevanskeligheder. Derfor kunne vi betragte forældrene *uden* tidligere vanskeligheder som en sammenligningsgruppe.

Vi stillede både opgaver i læseforståelse og i højtlesning af enkeltord, såvel rigtige ord som konstruerede ord (f.eks. *gly*, *hoke* og *spaske*). Der var markante

forskelle på færdighederne i de to forældregrupper med og uden tidligere læsevanskeligheder. Størst forskelle fandt vi ved *læsning af konstruerede ord*. Her var der kun 10% overlap mellem grupperne. Det vil sige, at hele 9 ud af 10 voksne *med* tidligere læsevanskeligheder klarede sig dårligere end samtlige voksne *uden* tidligere vanskeligheder. Og disse forskelle i læsning af konstruerede ord kunne endda helt »forklare« forskellene mellem grupperne i henseende til læseforståelse (*Sætningslæseprøven SLA0*, Dansk Psykologisk Forlag). »Forklare« betyder her, at forskellen mellem gruppernes læseforståelse forsvandt, når man tog hensyn til forskellene i læsning af konstruerede ord.

Disse resultater indebærer to vigtige ting. For det første forekommer det muligt at se spor af læsevanskelighederne i skolealderen hele 30 år senere, også selv om den voksne ikke længere føler sig særlig generet af dem. Og for det andet er vanskelighederne især knyttet til noget så grundlæggende som oversættelse fra bogstaver og bogstavfølger til sproglyd og lydfølger.

For at være nogenlunde sikre på, at et dårligt resultat ved højtlesning af konstruerede ord ikke var en tilfældighed, bad vi alle de voksne løse endnu en læseopgave med nye ord. I denne opgave så de voksne en række kvartetter af konstruerede ord, det kunne f.eks. være *jir*, *jal*, *jor*, *jyr*, og de skulle i hver kvartet finde det, der kunne lyde som et rigtigt ord, hvis man læste det højt. *Jor* er den rigtige løsning i eksemplet, fordi det er enslydende med *jord*. (Opgaven indgår i *Diavok. En diagnostisk læse- og stavetest*. AOF).

Nu kunne ringe læsning, selv af konstruerede ord, jo skyldes et begrænset kendskab til dansk. Derfor undersøgte vi også de voksnes ordforråd med en

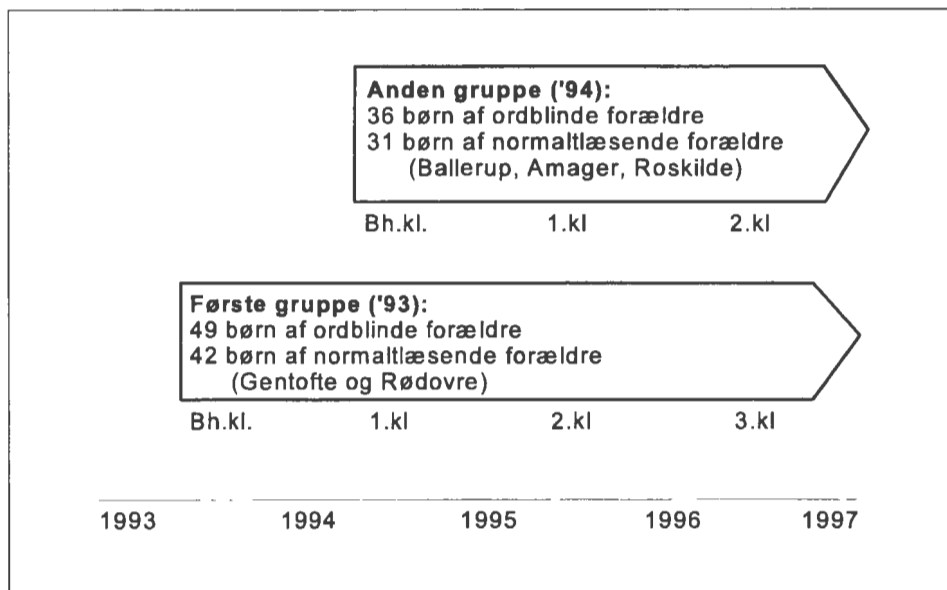
simpel opgave i at udpege de rigtige tegninger svarende til nogle foresagte ord (*Ordkendskabstesten*. Special-Pædagogisk Forlag). Her viste der sig ikke særlig store forskelle mellem de voksne med læsevanskeligheder og de voksne uden. Men for at være på den sikre side udelukkede vi nogle få familier fra undersøgelsen, hvor vi fandt et begrænset ordforråd (blandt de 10% dårligste for aldersgruppen). Desuden udelukkede vi familier, hvori børnene voksede op med to eller flere forskellige sprog eller med dansk som andetsprog. (En nærmere redegørelse for de voksnes færdigheder findes i *Annals of Dyslexia*, årg. 44, 1994, s. 205-226).

Deltagerne

På nuværende tidspunkt er der i alt 85 familier med i undersøgelsen, hvori mindst en af forældrene både havde svært ved at lære at læse i skolen og stadig viser tegn på vanskeligheder med at

læse nye ord. Desuden har vi gennem tilfældigt udvalgte skoler yderligere kontakt med 73 familier uden læsevanskeligheder.

Vi forudså ved planlægningen af undersøgelsen, at det ville blive vanskeligt at komme i kontakt med et tilstrækkeligt stort antal familier med børn i samme årgang. Derfor er der to årgange af børn med i undersøgelsen: en gruppe på 91 børn, som begyndte i børnehaveklassen i 1993, og en gruppe på 67 børn, som begyndte i 1994. Det følgende handler udelukkende om den første gruppe på 91 børn. Dem har vi fulgt længst, og iblandt dem kan vi nu begynde at se forskelle i læseudvikling. Af børnene kommer de 49 fra familier med ordblindhed; mens 42 kommer fra familier uden læsevanskeligheder. Børnene af ordblinde forældre kommer fra hele det storkøbenhavnske område – fra Køge til Kokkedal. De går i 44 forskellige klasser på lige så mange forskellige skoler.

Figur 1. De deltagende børn i undersøgelsen fordeler sig på to årgange. Kun den ældste gruppes resultater fremlægges her.

Børnene af normalt-læsende forældre kommer fra fem klasser i Rødovre og Gentofte.

Børnenes læsning efter

1. klasse

Vi ved nu, at et kendetegn ved de voksne, som havde læsevanskeligheder i skolen, er, at de stadig som voksne har vanskeligheder med at læse ord, som de ikke har set før. Helt i lighed med forældrene blev børnene bedt om at læse nogle konstruerede ord – og om at afgøre, om nogle nye ord kunne lyde som rigtige ord eller ej.

Blandt de 42 børn af normalt-læsende forældre var der fem (12%), som stort set ikke var kommet i gang med læsningen. De kunne ikke, eller kun med stort besvær, læse selv de enkleste ord, uanset om det var rigtige ord eller konstruerede ord. Det er børn, som vil være særlig opmærksomhedskrævende i skolen, og som mange steder vil blive tilbudt specialundervisning, hvis der ikke sker en hurtig fremgang i løbet af 2. klasse. Det er derfor rimeligt at se særlig nøje på disse børn og deres forudsætninger – og på de 18 (svarende til 37% af 49) børn med tilsvarende ringe færdigheder af ordblinde forældre. I alt var der således 23 børn ud af 91, som viste tidlige tegn på læsevanskeligheder.

På dette tidlige tidspunkt i læseudviklingen var det i øvrigt mindre betydningsfuldt, om vi så på højt-læsning af rigtige ord eller af konstruerede ord; overensstemmelsen var meget høj (korrelationskoefficienten var 0,93). Det tyder på, at børn i begyndelsen af 2. klasse i høj grad læser rigtige ord, som var de nye og ukendte. Og det er vel ikke så mærkeligt.

Spørgsmålet er nu, om vi kunne finde træk i de 23 dårligt læsende børns tidlige sproglige udvikling, som kunne forudsige deres senere læsevanskelig-

heder. Vi gik derfor tilbage til vores iagttagelser af børnene, da de begyndte i børnehaveklassen to år tidligere.

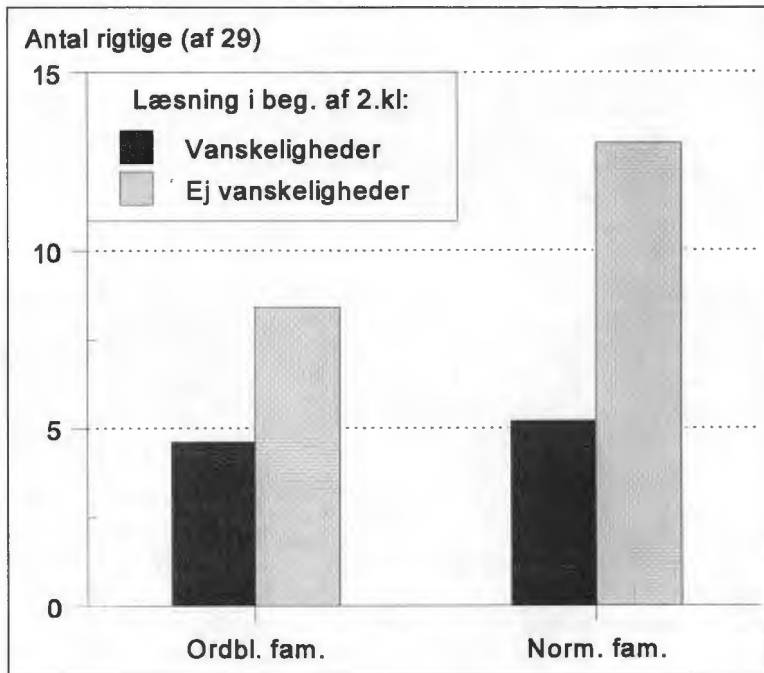
Tidlige forskelle mellem de senere gode og dårlige læsere

Der var markant flere børn med læsevanskeligheder fra hjem med ordblindhed end fra hjem uden læsevanskeligheder. Men hvis man udelukkende ser på de 49 børn fra ordblinde familier, så er det bemærkelsesværdigt, at der næsten ingen sociale forskelle var mellem de 18 dårligt læsende børn og de resterende 31 børn i denne gruppe. Både uddannelse og erhvervsfordeling blandt forældrene var stort set den samme. For eksempel havde mødrene i begge grupper i snit mellem i alt 12 og 13 års skolegang og (boglig) uddannelse bag sig. Og forældrene læste nogenlunde lige hyppigt højt for deres børn (i snit mellem to og tre timer om ugen). Den eneste pålidelige forskel var, at mødrene til de dårligt læsende børn læste lidt mindre i forbindelse med uddannelse og erhverv, end de andre mødre gjorde (2,4 timer om ugen mod 4,5 timer om ugen i snit).

Forskellene mellem børnenes egne færdigheder havde væsentlig større forudsigelsesværdi end forskellene i social baggrund. Dette betyder selvfølgelig ikke, at sociale forhold er irrelevante; men det kan betyde, at den stærkeste indflydelse fra hjemmemiljøet findes inden 6-årsalderen.

For hver af de færdigheder, vi undersøgte i 6-årsalderen, kan man nu stille tre slags spørgsmål: Først og fremmest kan man spørge, om børnene med senere læsevanskeligheder klarede sig ringere end børnene med senere normal læseudvikling. Desuden kan man spørge, om børnene af ordblinde forældre klarede sig ringere end børnene af normalt-læsende forældre. Og endelig

Figur 2.
Kendskab til bogstavernes navne i 6-årsalderen blandt børn, der senere klarer sig godt eller mindre godt i læsning.

kan man spørge, om der var forskel på betydningen af tidlige sproglige færdigheder for børnenes læseudvikling i de to familier. Det sidste spørgsmål kommer vi ikke nærmere ind på her, da materialet var spinkelt; der var kun fem børn med læsevanskeligheder blandt børnene af normalt-læsende forældre.

Kendskab til bogstaver og skriftens indretning

Selv om ingen af børnene kunne læse ved begyndelsen af børnehaveklassen, kendte de mange bogstaver, når man viste dem alle de store bogstaver og bad dem om at benævne dem. Børnene, som senere fik læsevanskeligheder, kendte dog ikke så mange bogstaver som de andre børn (figur 2). Og det gjaldt uanset, om der var ordblindhed i familien eller ej. Desuden gjaldt det, at børnene fra normalt-læsende hjem i gennemsnit kendte lidt flere bogstaver end børn fra

hjem med ordblindhed. Så på dette punkt fandt vi det samme, som tidligere undersøgelser har fundet.

Vi fandt kun små forskelle i børnenes skriftkendskab, dvs. kendskab til, hvad der er en linje, hvor man begynder at læse den osv. Og forudsigelsesværdien af disse forskelle forsvandt, hvis man tog hensyn til forskellene i bogstavkendskab. Så her er et nyt (dansk) resultat: man får tilsyneladende ikke noget ekstra ud af at undersøge børns tidlige kendskab til skriftens indretning, hvis man allerede ved, hvor mange bogstaver de kender.

Opmærksomhed på sprogets lyde

I 6-årsalderen bad vi børnene om at løse en del opgaver med sproglyde. Vi bad dem blandt andet om at finde ord, som indeholder en foresagt lyd, f.eks. hvilket af disse ord indeholder lyden

(langt) »a«: *mælk, tunge, vase, pige?* Valgmulighederne blev vist som billeder, og barnet skulle blot pege på det rigtige billede. For at sikre, at børnene forbandt de rigtige ord med billederne, blev børnene først bedt om at benævne billederne. I lighed med andre (udenlandske undersøgelser) fandt vi forskelle mellem grupperne: børnene, der senere fik læsevanskeligheder, klarede sig ikke så godt som andre børn. De løste i snit godt tre af otte opgaver rigtigt; mens de senere normaltælende børn løste knap fem af otte opgaver rigtigt. Nok så væsentligt klarede børnene af ordblinde forældre sig nogenlunde lige så godt som børnene af normaltælende forældre.

Et helt tilsvarende resultat fandt vi med en opgave, hvor barnet skulle fjerne den første lyd fra ord og sige, hvad der bliver tilbage, f.eks. »hvad bliver der tilbage, når man tager »sss« væk fra *sur*? Prøv at sige *sur* uden at sige »sss«!« Her var børnene, der senere fik læsevanskeligheder, helt på Herrens mark; hvorimod de andre børn så småt kunne løse nogle af opgaverne.

Der var også forskelle mellem børnene, hvad angik deres færdigheder med stavelser og morfemer (de mindste betydningsbærende sproglige enheder); men forudsigelsesværdien forsvandt, hvis man tog højde for forskellene i opmærksomheden på sproglyde.

Der var temmelig store forskelle mellem børnenes færdigheder i at danne og at dele sammensatte ord, når man sammenlignede børn af ordblinde forældre med børn af normaltælende forældre. Men disse forskelle havde ikke noget at gøre med, om børnene selv fik læsevanskeligheder. Det er et væsentligt resultat, fordi det viser, at nogle børn nok kan være begunstiget af at vokse op i et meget læsende hjem, men at det ikke nød-

vendigvis hjælper dem til bedre læsning.

Ordnes lyd i ordforrådet

Når nogle børn har svært ved at blive opmærksomme på de enkelte sproglyde i ord, kan det skyldes flere ting. En mulighed er, at ordene simpelt hen lyder mindre klart og tydeligt for nogle børns indre øre, og at de derfor er mindre tilgængelige for analyse. Vi havde den hypotese, at børn med senere læsevanskeligheder har adgang til mindre distinkte former af ordene i deres ordforråd. I stedet for »helikopter« med fire stavelser, kunne den mest distinkte form f.eks. være »helkopter« med tre eller en mellemting, »hellkopter« eller »helekokter« med henholdsvis stavelsesdannende »l« og en svag »e«-lyd. Tilsvarende kunne nogle børn have bevaret det sidste »e« i *billede*, mens andre ikke kunne få fat på noget mere distinkt end »beled«, »bedle« eller »bede«.

Der er ikke noget i vejen med disse mindre distinkte udtalevarianter. De findes i ganske almindelig rigsmålsudtale. Så der er ikke grund til at fare til talepædagogen med et barn, blot fordi det udtaler *billede* som »bedle« eller »bede«. Vores hypotese var, at de børn, som havde adgang til de mindst distinkte former, ville være relativt dårligere stillet i den første læseindlæring end andre børn.

Denne hypotese forsøgte vi at eftervise ved for en gangs skyld at lade børnene være talepædagogen og interviewereren spille eleven. Intervieweren viste børnene en hånddukke (en krydsning mellem en ko og en abe) og fortalte, at den havde svært ved at udtale ordene rigtigt, så nu måtte de hjælpe med at lære den det. Derefter viste de hånddukken og børnene en tegning af f.eks. en helikopter og lod dukken sige »heko«.

Det var så børnenes opgave at rette dukkens udtale. Og de fik at vide, at de skulle være meget omhyggelige, fordi dukken også havde svært ved at høre.

Denne opgave var overordentlig populær, og børnene anstrengte sig virkelig for at sige ordene tydeligt – selv om deres pædagogiske metoder nok ikke var de mest moderne.

Resultaterne bekræftede hypotesen. Børn, som senere fik læsevanskeligheder, benyttede mindre distinkte former af ordene, når de skulle lære dukken at sige ordene rigtigt. Det var i særlig grad udtalen af vokalerne med svagtryk, som blev reduceret, f.eks. *helikopter* udtalt »hellkopter«, *krokodille* udtalt »krokodille« og *chokolade* udtalt »chokolade«. Derimod var der ingen pålidelige forskelle mellem børn af henholdsvis ordblinde og normalt læsende familier på dette punkt.

Intelligens og andre mindre betydningsfulde faktorer

En opgave i almen problemløsning (*Ravens kulørte matricer*, Dansk Psykologisk Forlag) var en af de få opgaver, som hverken havde forudsigelsesværdi eller var forbundet med forældrenes læsefærdigheder. Opgaven adskilte sig fra de andre ved at være ikke-sproglig.

Der var en vis forudsigelsesværdi af børnenes passive ordforråd (vurderet med billedudpegning); og der var forudsigelsesværdi af børnenes færdigheder i at gentage en række foresagte cifre.

Men ret overraskende fandt vi ingen forudsigelsesværdi af børnenes færdigheder i at skelne mellem næsten enslydende ord (BKS-testen med baggrundsstøj) – eller af deres færdigheder i at gentage stavelser som f.eks. »da – sa – na« så hurtigt som muligt 10 gange i træk.

Hvor godt kan man forudsige ordblindhed?

Vi stillede de 6-årige børn mange opgaver, og vi fandt som forventet, at en del af disse opgaver havde forudsigelsesværdi, dvs. at børn med senere læsevanskeligheder klarede sig ringere end andre børn på disse opgaver. Et nok så væsentligt spørgsmål var derfor, hvilke af opgaverne (og oplysningerne om familiær baggrund) der gav den bedste forudsigelse, og hvilke der eventuelt kunne undværes.

Dette spørgsmål besvarede vi ved hjælp af en række modeller, som er baseret på såkaldt logistisk regressionsanalyse. Modellerne angiver sammenhængene mellem de forskellige forudsigelsesfaktorer og risikoen for læsevanskeligheder i begyndelsen af 2. klasse. Målet med dataanalyserne var at finde den bedste, teoretisk rimelige forudsigelse baseret på færrest mulige forudsigelsesfaktorer.

Analyserne viste, at vi med blot fem sproglige mål kunne forudsige små 78% eller næsten fire ud af fem tilfælde af læsevanskeligheder (se tabellen). De fem mål var bogstavkendskab, to opgaver i sproglydsanalyse, antal korrekt benævnte billeder og udtaledistinkthed i opgaven, hvor barnet skulle lære hånddukken at udtale ord rigtigt.

Der var 23 børn, som så ud til at udvikle alvorlige læsevanskeligheder. Af disse kunne vi have forudsagt, at de 18 (78%) ville få vanskeligheder; mens fem fik uforudsagte vanskeligheder. Af de 67 børn, som ikke viste tegn på begyndende læsevanskeligheder, var forudsigelsen korrekt for de 53 (79%).

Det er selvfølgelig ikke så godt, at der var i alt 19 børn, hvor forudsigelsen ikke stemte med den faktiske læseudvikling. Men her skal man være opmærksom på, at undersøgelsen langtfra dækkede alle faktorer, der kan tænkes at

		Forudsigtelse		
		Vanskelig- heder	Ej vanskelig- heder	Forudsagt
Faktisk læsning	Vanskelig- heder	18	5	78%
	Ej vanskelig- heder	14	53	79%

Sammenhænge mellem forudsigtelse af læsevanskeligheder fra begyndelsen af børnehaveklassen og de faktisk fundne læsevanskeligheder. ($p(\text{risiko}) = 0,25$. Generel forudsigtelse: 79%).

have betydning for børns læseudvikling. Vi spurgte f.eks. ikke til børnenes interesse for læsning eller til deres forventninger til skolen. Vi har ikke undersøgt nogen af de mange andre aspekter af børnenes udvikling, som vi kunne have set på, såsom deres sociale udvikling, motoriske færdigheder, eller deres evne til at forestille sig indholdet af en historie, de hører læst op. I denne første omgang har vi ikke engang set på betydningen af forskellene i aktiviteterne i børnehaveklassen eller i undervisningen i 1. klasse. Og set i lyset af alt det, vi ikke har undersøgt, er en forudsigtelsesgrad på 79% vel ikke så ringe.

Forebyggende undervisning

Der er næppe længere tvivl om, at det er muligt til en vis grad at forebygge vanskeligheder med den første læseudvikling. Adskillige undersøgelser fra f.eks. Norge, Sverige, England, Tyskland, USA, Australien – og Danmark har vist, at det nytter noget at lege med sproglyd i børnehaveklassen. Børn kan godt i legens form lære om lydene i de talte ord. Særlig virksom bliver undervisningen naturligvis, hvis børnene også knytter

bogstaver til lydene. Desuden kan børnenes legeprægede og opdagende skrivning være et aktivt element (se *Mål & Måle*, 15. årg. nr. 3, 1992).

Et hovedproblem i denne forberedende undervisning er, at lærerne normalt ikke er uddannede til at forestå den. Hvis man skal undervise i ordenes lyd, kan det være svært at abstrahere fra sit kendskab til ordenes stavemåde. Hvilke lyde er der f.eks. i disse ord: *hvem, spil, noget*? Det er vel let nok at høre, at *h* i *hvem* er stumt i rigsmål; men de lydrette skrivemåder afviger en del fra det sædvanlige skriftbillede: »væm«, »sbel« og »nååd«. Den ortografiske besjæling er stærk, og man må ikke undervurdere arbejdet med at lære at høre, hvad man selv siger.

Et andet problem er, at en del – måske halvdelen – af børnene med stor risiko for læsevanskeligheder er ret uimodtagelige for leg og undervisning med sproglyde. Det er i og for sig ikke så mærkeligt i og med, at de fleste af disse børn også risikerer at få meget hårdnakkede læsevanskeligheder. Så der er næppe tvivl om, at man i arbejdet med at udvikle undervisningsmetoder

og -former til disse børn har fat i den lange ende.

Nogle konklusioner

De fleste voksne, der havde svært ved at lære at læse som børn, viser tegn på langvarige vanskeligheder med skriftenes alfabetiske princip. Selv om de voksne i høj grad har formået at kompensere for deres vanskeligheder, så kan man stadig finde tydelige spor efter de centrale vanskeligheder, der skabte problemer for dem i skolen.

Børn af ordblinde forældre får oftere læsevanskeligheder end andre børn. Risikoforøgelsen var ca. 4 gange i den aktuelle undersøgelse; men andre undersøgelser har fundet endnu højere tal.

Børn af ordblinde forældre har lidt dårligere sproglige færdigheder i 6-årsalderen end andre børn; men ikke alle

disse færdigheder har betydning for den første læseudvikling.

Uanset barnets familiebaggrund kan eventuelle læsevanskeligheder forudses i ca. fire ud af fem tilfælde – alene ud fra barnets sproglige færdigheder ved starten af børnehaveklassen. Den bedste forudsigelse giver bogstavkendskab, opmærksomhed på sproglyd og kvaliteten af ordenes lyd i ordforrådet. I 6-årsalderen er forskelle i social baggrund relativt dårligere at forudsige læsevanskeligheder ud fra. I betragtning af den høje forudsigelsesgrad er det desuden usandsynligt, at ikke-sproglige forhold, som f.eks. visuel opfattelse, motorisk udvikling, eller generelle færdigheder i problemløsning spiller nogen større, selvstændig rolle for udviklingen af læsevanskeligheder.

*Carsten Elbro (f. 1955)
forskningsprofessor, dr. phil.
Københavns Universitet*

En af de eneste

Undertiden besværer sprogrøgtene sig over udtrykket *en af de eneste*. For nylig blev udtrykket forsvaret i en radio-udsendelse som værende *ikke ulogisk*. *De eneste*, hed det, betegner et lille antal personer eller ting, som har nogle egenskaber til fælles:

1. Ole og Hanne er de eneste akademikere i familien.
2. De eneste bøger, der ikke blev stjålet, var »Dansk Rigsmål« og Branners »Om lidt er vi borte«.

Siger vi nu, hed det videre,

3. Naboens drenge er de eneste, der tør klatre op i pæretræet,

så har vi afgrænset sådan en lille gruppe, som dels er sønner af naboen, og som dels tør klatre op i pæretræet. Men når nu Peter og hans tre brødre netop udgør den lille eksklusive gruppe i hele Smørumovre med forstæder, der tør klatre op i træet, ja, så er han jo en af de eneste. Det er logik.

Således provokeret agter jeg på de følgende blade at gennembyde forsvaret, angribe udtrykket *en af de eneste* og på dette punkt fremstå som den traditionelle sprogrøgts sikre bastion – en passende ny rolle for mig nu, hvor jeg har tilbagelagt mit første halve sekel.

Lad det dog straks være sagt, at det ikke er spørgsmålet om bemeldte udtryks *korrekthed*, jeg befatter mig med. Det står nemlig fast, at *en af de eneste* er fuldt korrekt – i talrige danskeres idio-

lekt (personlige variant af vort modersmål) i hvert fald i taleøjeblikket. Fx kommer man ikke uden om, at det var fuldt korrekt for Carl Bernhard, da han skrev:

4. »Han havde fundet et af de eneste Huse... der var saaledes som han ønskede det« (ca. 1860, ODS)

Ganske vist er det fiktion og dermed ikke helt genuint, men til gengæld er det skriftligt og utvivlsomt fastholdt gennem diverse korrekturer. At Carl Bernhard måske ville opleve det som fejlagtigt i dag efter at have læst dette nummer af Mål & Mæle, rokker intet. Hvad han skrev, det skrev han – og fastholdt uden fejloplevelse – i 1860. Det står også fast, at udtrykket er sprogstridigt i min idiolekt og de fleste andres, der har ytret sig om det, fx – mutatis mutandis – i min berømte kollegas, Erik Wellanders, svensk sprogrøgts store grundlægger, idiolekt. Når jeg siger *de fleste*, er det selvfølgelig, fordi nogle af os kan mistænkes for at himle op af ren autoritetstro uden at have rådspurgt hjerte og ører.

Mht. forsvareren af udtrykket må vi jo gå ud fra, at hans umiddelbare sprogtøre har godkendt det uden mindste modstand, men selvfølgelig er det muligt, at han i sin iver (stemmen lød ung og oprørsk) efter at omstøde traditionens dom (»Ulogisk!«) har glemt eller fortrængt, at udtrykket uanset hans analyse af det rent faktisk byder (/bød) ham lidt imod, dvs. spontant giver (/gav)

ham fejl-, fremmedheds- eller blot en vis sprogknirks-oplevelse.

Hvad er der så at tale om? Ja, først er der forsøget på at analysere sig frem til, hvad det er for regler i min sprogbevidsthed, dvs. i mit lager af hundredtusinder af sprogregler, der rent faktisk gør, at jeg spontant må erklære udtrykket for uacceptabelt. Jævnfor, at man på samme måde kunne forsøge at analysere, hvorfor vi alle sammen sprogligt må afvise udtryk som:

5. De indtog Rügen og dræbte samtlige rügakker.
6. Jeg har blevet træet.
7. Det var den herligeste aften.
8. Vi aldrig løj.
9. Han målte det kun til en halv meter promille.
10. Elve elve majer maj og Meyer.

Og derefter er der spørgsmålet om, hvorfor disse regler ikke virker på samme måde for alle dansktalende; vi har dog samme modersmål, dvs. meget stor regel-overensstemmelse.

En nærliggende grund til forskellen mellem os kunne være, at nogle danskere på dette punkt lider af *regelformørkelse* (det sker for os alle en gang imellem; se, hvad jeg tidligere har skrevet herom, og se Erik Hansens herlige »Rigtigt Dansk« 1988 side 70–71). En lige så nærliggende grund kunne være, at jeg slet og ret engang i tidernes morgen er blevet *indoktrineret* til at afvise *en af de eneste* af et eller andet spøgelse af en sprogmagister, og hele min analyse derfor ét stort efterrationaliserende selvbedrag.

Til sagen. Det letteste argument mod forsvareren er, at *en af de eneste* i praksis aldrig bruges om en for modtageren afgrænset gruppe mennesker sådan, som det gøres i mønstereksemplet:

11. Peter [afsender og modtager forstår herved 'den af naboens drenge, der hedder Peter'] er en af de eneste [afs. tænker her på naboens 4 drenge], der tør klatre op i pæretæet.

Det bruges i praksis om en for modtager (og som regel også for afsender) uafgrænset gruppe. Mønstereksemplet strander derfor, om ikke på andet, så på, at hvis modtager både ved, hvem Peter er, nemlig en af naboens drenge, og at naboens 4 drenge er de eneste, der tør klatre op i pæretæet, så strider det mod den såkaldte adressatrelevans at sige det. Dvs. den for alle sprog gældende regel om, at afsender skal bestræbe sig på at sige noget, som han tror har modtagers interesse (fx noget nyt og sandt).

I det flg. vil jeg argumentere for, at *en af de eneste* generelt ér ulogisk i min variant af det danske sprog – og sikkert mange andres. Ikke ulogisk i den formelle logiks forstand, dvs. hverken logisk selvmodsigende eller logisk set meningsløs. Men ulogisk i ganske dagligdags forstand, nemlig i betydningen 'blottet for sund fornuft', hvilket mere præcist vil sige: stridende imod mit modersmåls almindelige generelle fornuftsregler fælles for alle sprog og idiolekter.

Lad os blive enige om, at

X [subjekt] er den/de eneste medlemmer af gruppen y, der P [prædikant, dvs. sætning uden subjekt]

fx

Frk. Larsen er det eneste medlem af naturistklubben »Sol«, der har fregner.

betyder 'alle andre medlemmer af gruppen y end medlemmet/-merne X ikke-P', dvs. 'ingen andre medlemmer end frk. Larsen har fregner'. I stedet for at anvende den i og for sig ligefremme formulering, fx

12. Andre end Kurt Smit kan ikke springe over 2,5 meter,

anvender man *eneste*, fordi man ganske naturligt vil have sætningen til at sige noget positivt om X i stedet for noget negativt om alle andre. X skal være subjekt i en positiv sætning.

Noget ganske tilsvarende gælder ordet *kun*, men til forskel fra *kun* har *den/de eneste* den kombinationsbegrænsning, at det ikke så gerne kombineres med subjekter, der udgør majoriteter eller større minoriteter af y.

(Jeg skelner modsat Wittgenstein mellem ords betydning og ords brug, herunder kombinationsbegrænsning, hvilket sidste mange kalder: restriktion). Vi kan ikke så godt sige

13. Voksne er de eneste [mennesker], der har adgang.

14. Børn er de eneste [mennesker], der har adgang.

Derimod

15. Børn mellem 8 og 9 år er de eneste [mennesker], der har adgang.

Kun går fint i alle tilfælde. Heraf følger nu, at

X er de eneste (y), der P

dels betyder 'ingen andre end X – samt nogle andre – P' dels tilkendegiver, at antallet af disse 'nogle andre' er (meget) lille. At den såkaldt *domsformede* (propositions-formede) del af dette indhold er ulogisk i dagligdags forstand, nemlig tomt, behøver jeg vel ikke at argumentere yderligere for: Det er, føler jeg, det, jeg og andre psykologisk reagerer imod. Man føler sig snydt af afsenders 'ingen andre end X samt nogle andre'.

(I sprogvidenskaben skelner vi mellem *domsformede* tilkendegivelser, fx *Knud er død, jeg er sulten*, og *ikke-domsformede* tilkendegivelser fx *rend og hop!*, *hvad er klokken?*, kun de første har såkaldt sandhedsværdi, dvs. er sande eller falske. *I han har et par bøger* er der dels en domstilkendegivelse, nemlig 'han har mellem 2 og ca. 4 bøger' og det er jo enten sandt eller falsk dels en ikke-domsformet tilkendegivelse, nemlig 'disse bøger er ikke de store kostbarheder', som modtageren ikke kan benægte med *Det er løgn!* Hvis afsender ved, at det er Flatø-bogen og Codex argenteus, så enten vildleder han bevidst, spøger eller er uvidende om den traditionelle *brug* af *et par x*, men han lyver ikke, for denne tilkendegivelse har ingen sandhedsværdi.)

Spørgsmålet er nu kun, om tilkendegivelsen af '(lille) fåtal' kan redde sætningen. Det kan den ikke, fordi tilkendegivelser eller budskaber i al almindelighed skal være *domsformede*. Sproget stiller os ingenlunde frit her. På spørgsmålet

16. Hvordan har du det?

kan der korrekt svares

17. Jeg er ked af, at Danmark tabte landskampen i går.

Det er ukorrekt at svare

18. Danmark tabte desværre landskampen i går.,

selvom denne sætning 18 klart nok tilkendegiver sætning nr. 17's indhold. Tilsvarende: *Mile* udtalt [majl] betyder '1,6093 km', men er brugsbegrænset til afstande i engelsktalende lande, hvorfor det tilkendegiver – normalt overflødigt (redundant) – at den pågældende afstand forefindes i et af disse lande. Denne tilkendegivelse er imidlertid ikke domsformet og kan derfor i mange tilfælde ikke bruges. Fx ikke på spørgsmålet:

19. Har du nogensinde været i et engelsktalende land?

20. – Så sent som i går kørte jeg 100 miles.

Sproget kræver et domsformet svar som fx *Så sent som i går kørte jeg 100 miles på de skotske landeveje!*

Med andre ord: Hvis man ønsker at meddele, at X tilhører det (lille) fåtal, der P, så skål den meddelelse domsformet:

21. Kurt er en af de (meget) få mænd, der kan gøre det.

Nuvel. Langt mindre ulogisk, men stadig frustrerende bagvendt er det, hvis 'de andre' er en udtrykkeligt (eksplicit) begrænset gruppe som i pæretræseksplet, fx

22. Kurt er en af de syv eneste mænd, der har sprunget over 2,5 meter.

Den betyder jo

23. 'Ingen andre end Kurt og 6 andre har ...'

Her er det, indrømmet, i langt mindre grad logikken, der er noget i vejen med. Her får man, hvad den unge sprogformer ganske har ret i, en solid domsformet oplysning, eftersom det, der i sætning nr. 22 uden ordet *syv* blot ville være halvklart tilkendegivet, her er eksakt udtrykt i selve dommen. Men den er gal alligevel. Den støder an mod sprogløven om, at man ikke må »give med den ene hånd og tage med den anden«. Jørn Lund og jeg lærte denne lov af talepædagogen m.m. Vagn Rehling (grammatikeren Erik Rehling's søn; selv en fremragende iagttagelse), der i sin tid anholdt en chefredaktørs radiotransmitterede julekoncert-tale for flg. bemærkning:

24. – Hun [den lille pige med svovlstikkerne] så det næsten lyslevende for sig.

Sammenlign

25. – Vinen er jo næsten meget sød.

Man må ikke kombinere *næsten* med *lys-*. Sætter man en forstærker på *levende*, må denne ikke svækkes ved *næsten*. Den sproglige formulering kommer dermed til at betegne en formålsløs *omvej*. Tilsvarende mht. *eneste*. Vælger man en formulering med *eneste*, har man valgt en 'ingen andre end subjektet'-dom, en stærk, markant dom, hvorfor det strider mod denne formuleringens eksistensberettigelse, at der trækkes fra med den anden hånd: 'Ingen andre end Kurt – og 6 andre'.

Afsender bør erkende, at vinen altså ikke ér meget sød, og at Kurt ikke er så enestående, at der kan formuleres en *eneste*-dom om ham, hvorfor han, altså Kurt, må i gruppe med de andre i subjektet:

26. Kurt og 6 andre mænd er de eneste, der har ...

Men hvorfor siger folk så *en af de eneste*? For det gør de jo en gang imellem, omend jeg ikke tror, at udtrykket ligefrem er etableret for andre end visse dansklærere, sprogkonsulenter osv.

Jeg tror, at udtrykket skyldes følgende forsigtighedsmekanisme, som læseren måske vil nikke genkendende til: Man får lyst til at sige

27. X er vor største dirigent

Men forsigtighed får en til at omformulere det til

28. X er en af vore største dirigenter

– en ret beset mager sandhedsbetydning og i hvert fald særdeles grænseuklar ('en af de 2/10/100 % bedste'??), men fungerende, fordi den ikke-domsformet, nogenlunde klart tilkendegiver, at afsender faktisk synes, at X er størst, eller i hvert fald ikke på stående fod kan komme i tanke om nogen større. Sandhedsbetydningen er så mager i forhold til ens første tilskyndelse, at jeg selv undgår typen. Men den rammes, som man måske vil indse, lige akkurat ikke af min kritik mod *en af de eneste*, først og fremmest fordi *bedste/største/ældste* osv. simpelthen ikke giver så STÆRKT et udsagn som *de eneste*, eftersom *de eneste* tilkendegiver en knivskarp grænse mellem dem, der P (fx har set Jodle Birge live) og så hele hoben, der ikke-P (og fx har måttet tage til takke med Warnemünde Tageblatts få og små notitser om kunstneren), hvorimod *de bedste/mest firkantedefedeste* osv. tilkendegiver en trinløs eller småtrins-rig SKALA, på hvilken X befinder sig et eller andet uklart sted i den ene ende. *Eneste* er nemlig en betydningsmæssigt

abnorm superlativ. Noget i stil med *blindeste, mest gratis, mest hjælpklædte*, jf. at de fleste sprog slet ikke udtrykker 'eneste' ved en superlativ:

svensk *ende* (især uformelt *endaste*); islandsk *eini* (som danisme også *einasti*); tysk *einzig* (lavsprog: *einzigste*); eng. *only* (sjældent lav-form: *onliest*); fransk *seul*; latin *solus*, ligesom dansk før i tiden brugte *ene*.

Konklusion: Jeg får umiddelbart lyst til at sige

29. Kurt er den eneste, der ...

men så griber forsigtigheden mig som sædvanlig, og jeg retter af gammel vane til

30. Kurt er en af de eneste, der ...

men den går altså ikke – ikke hos mig.

Lars Brink,
f. 1946
professor i dansk sprog
Universitetet i Reykjavik

Facitliste til Sprogviden

1. a. Gøngehøvdingen
b. grevinde Danner
c. Carit Etlar
d. Ærbødigtst
e. Victor Borge
2. *Mænd* og *mand* udtales forskelligt, også selv om nogle unges *a*'er er lidt æ'agtige. Også *vænge* og *vinge* udtales ofte forskelligt, selv om æ-forsnævringen af *vænge* i retning af *vinge* vinder kraftigt frem. Men *skrevet* er kommet til at lyde som *skredet*, *ære* er for længst blevet enslydende med *aer* (ikke omvendt), *mødet* er også for længst blevet enslydende med *møde* i almindelig tale. *Ruser* er blevet til *rosser* hos de fleste yngre. Se i øvrigt Mål & Mæle, årg. 13, nr. 2. 1980.
3. *Erik* er rent nordisk. Ordet *sten* er også nordisk, men som navn er det oversættelse af græsk *Peter*, som betyder 'sten', 'klippe'.
4. Seks, og de har alle en betydningsmæssig oprindelse i at tage 'skridt' eller 'gå' (latin *passus*, fransk *passer*). De er gode eksempler på, at det er svært at skelne mellem betydningsvarianter af samme ord og forskellige ord:
  - 1) et bjergpas,
  - 2) legitimation ved udlandsrejser,
  - 3) en neutral melding i kortspil,
  - 4) udsagnsordet i bydeform svarende til den neutrale melding,
  - 5) et dansetrin i ballet (rimer på *var*),
  - 6) *pas på!* Dvs. udsagnsordet i bydeform med den brede betydning 'svare til' *farverne passer sammen*, 'høre sig til, være rimelig' *du kan passende begynde her*, og 'holde øje med' *passer børnen*.
5. b.
6. *At kende sine pappenheimere* ('kende sine venner og folk'), en pappenheimer var en soldat i tyskeren Pappenheims hær i Trediveårskrigen, udtrykket stammer fra Schillers »Wallensteins Tod«; *falde i svime*, *svime* er et gammelt nordisk ord, som er blevet erstattet af det tyske *besvime*; *at slå gækken løs* og *at drive gæk med én*, en *gæk* er lånt fra tysk med betydningen 'skælm, nar'; *at gå rabundus* ('gå fallit'), *rabundus* er af ukendt oprindelse, så her er der frit slag for fantasien.
7. *Meje ned* er billedsprog hentet fra kornhøsten: at meje er at skære mange strå på én gang. Overføres det til myrderier, må det være drab på mange på én gang. Man kan ikke meje én person ned!
8. Kalv (Karlslunde), lus (Lystrup), padde (Padborg), svin (Svendborg), hane (Hanstholm).
9. *Tæske*, naturligvis. At *tæske* er at skille strå fra kerner. Men *tæske* i betydningen 'pryggle', kommer af *tærsk*.
10. *telematik* (fransk), *yt* (muligvis svensk), *totredjedelssamfund* (tysk), *fondssocialisme* (svensk), og *karaoke* (japansk).

Sprogviden

1. Her kommer de borgerlige navne på fem kendte danskere i fortid og nutid. Men i almindelig omtale kalder man dem noget andet. Hvem er de?
  - a. Svend Poulsen
  - b. Louise Rasmussen
  - c. Carl Brosbøll
  - d. Viggo Barfod
  - e. Børge Rosenbaum
2. Hvilke af ordene i disse ordpar udtales normalt forskelligt (om nogen) af unge rigsmålstalende?
skrevet – skredet (udsagnsord)
ære – aer (udsagnsord)
møde – mødet
rosen – ruser ('garn')
vinge – vinge
mænd – mand
3. Hvilke af disse navne er nordiske?
Peter, Anders, Sten, Ulla, Erik.
4. Hvor mange forskellige ord – i ordbogens forstand – skrives *pas* på dansk?
5. Hvad er en *ferle*?
  - a. En giftig skærmpilant der gror i sumpet jordbund.
  - b. Et prygleredskab, især brugt i ældre tiders skoler.
  - c. Et andet ord for *malle*, altså den ring eller løkke som en hægte tager fat i.
6. Hvilke vendinger forekommer disse ord i? Hvad betød ordene oprindeligt: *pappenhejmer*, *svime*, *gæk*, *rabundus*?
7. Hvad er kritisabelt i følgende formulering:
Gangsterlederen Watts blev af ukendte gerningsmænd mejet ned foran sit hus, da han i går kom hjem.
8. Hvilke dyrenavne indgår der i disse stednavne:
Karlsunde, *Lystrup*, *Padborg*, *Svendborg*, *Hanstholm*?
9. Hvad er det rigtige:
demonstranterne blev tærsket/tæsket af politiet?
10. Hvilke sprog kommer disse ord fra: *telematik*, *yt* ('umoderne'), *totredjedelssamfund*, *fondssocialisme*, og *karaoke* 'at synge solostemmen til et bånd med akkompagnementet'?